

■ Əlizadə Əsgərli

14 may 2016

WWW.KASPI.AZ

S.Vurğunun poetikası müxtəlif aspektlərdən öyrənilsə də, şairin 1920-30-cu illər şeirinin ədəbi-fəlsəfi qaynaqları haqqında demək olar ki, elmi-nəzəri fikir söylənilməyib. Şairin poeziyasına ədəbi-tənqidin diqqəti 1920-ci illərin sonlarından başlayıb. Əli Nazim onunla R.Rza mövqeyinə daha tez qiymət verib.

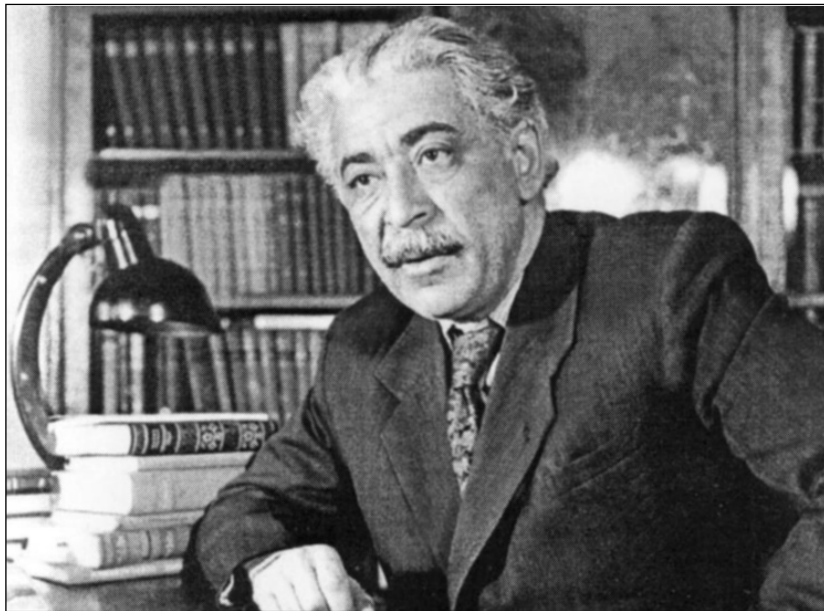
S.Vurğun bədii dünyagörüşü etibarilə həm türk-Avropa, həm də rus poeziyası ənənələrindən öyrənib. Yaradıcılığının 1920-30-cu illəri türk ədəbiyyatı, Tofiq Fikrət, N.Hikmət şeirinin təsiri altında daha çox romantik şeir ənənələri ilə bağlı olub. S. Vurğun həm də Avropa ədəbiyyatını öyrəndiyinə, bu ədəbiyyatdan tərcümələr etdiyinə görə yaradıcılığında Avropa romantiklərindən Corc Bayron, habelə, Şillerin təsiri güclü olub, poeziyasına bir romantik keyfiyyət aşılayıb.

Sənətkar rus, Moskva ədəbi mühiti ilə bağlı olduğundan averbaxçılıq, verxarıncılıq, subyektiv fərdiyyətçilik (abstraksionizm), avanqardizm, dekadentizm, sürrealizm, futurizm, hətta, klassisizm onun baxışlarına yad olmayıb, hətta, bu barədə qiymətli fikirlər söyləyib. Lakin bütün bunlara rəğmən onun şeir sənəti əsrin əvvəllərində romantizm cərəyanı

“Ölən şeirlərim” adlandırılıb. Əslində onun “ölən” ifadəsi “sərbəst şeirlərinə” də aiddir. Çünki 1932-ci ildən sonra şair demək olar ki, “sərbəstdə” yazmayıb. Bu bircə, onun klassik və xalq-aşıq şeiri üslubuna - ədəbi irsə olan müsbət münasibətdən irəli gəlib. S.Vurğun yeni tarixi şəraitdə bir təşkilatçı, milli şeirin, ahəng və intonasıyanın yaradıcısı olaraq Nizami, Füzuli, Sabir irsinin öyrənilməsi və təbliğatçısı kimi çalışıb, heca vəznində gələn xalq-aşıq şeiri üslubuna, formalarına üstünlük verib.

XX əsr Azərbaycan poeziyasının üslub və forma cəhətdən öyrənilməsinin metodoloji zəminində fəlsəfi-ədəbi kateqoriyalar, “... izmlər”, dünyəvi ədəbi fikrinə yanaşma meyarları: neopozitivizm, ekzistensializm, strukturalizm, korporativizm, modernizm, sürrealizm, destruktivizm və başqaları dayanıb.

XX əsrin 20-ci illərində ədəbi cərəyanlar geniş yayılmışdı. Bunlar modern fikir və düşüncənin təsiri olaraq meydana çıxmışdı. Birinci Dünya müharibəsindən sonra Qərbdə (Avropa) və Şərqdə, habelə, Rusiyada ictimai-siyasi mühtilə əlaqədar olan ədəbi təsir geniş idi. Bu baxımdan Azərbaycan şeiri də belə təsirlərə həssas olmuşdu. Xüsusilə, M.Hadi,

effektdən faydalanırdı. Bu onun “Şairin andı”, “Səfil qadın”, “Hərəkət”, “Fanar”, “Mən hazıram” və başqa şeirlərinə aid idi:

*Beləcə, bill
On beş il,
On beş qış,
On beş yaz
Gülmedim bir az.
Varsın ürəklər yanmasın,*

“Bir qətrə yaş”, “Dağlar, sizdəki böyüklik, vüqar”, “Nə vaxt güləcəyəm”, “Şikayət”, “Ona”, “Acı gülüşlər”, “Çəkdiyim ağrılar bir yana dursun”, “Matəm nəğməsi”, “İləri”, “İngilis”, “Həyat dedikləri şübhəli bir şey”, “Səhərə yaxın”, “Ayıq ol” şeirlərinin hər biri S.Vurğunun subyektiv aləmi, fərdiyyəti və Dürreyə olan məhəbbətinin ifadəsi ilə bağlıdır.

“Nə vaxt güləcəyəm” şeirində dekadentizmə xas olan bir ideya xətti, emosiya fərdiyyətçiliyi: şübhələr, bədbinlik, kədər, düşkünlük, bayronizm əhval-ruhiyyəsi ifadə olunub.

S.Vurğunun lirik “Mən”inin psixoloji sarsıntıları dərinidir. İztirab, ümitsizlik, xülya, bədbinlik əhvalı - sürrealizm onun “Bir qəlb ki, çalxanar, hər zaman coşar” şeiri üçün səciyyəvidir:

*A dostlar, baxınız bir xəstəyəm mən,
Amandır yetirin o yarə məni!
Bu dərdlə qəflədən əgər ölürsəm,
Siz Allah qoymayın məzara məni!*

Amma lirik “Mən”in şübhələri onun son ümidini, son gümanlarının işartılarını hələ söndürməyib. O, özünə qayıdıqda bir “çırpınış” arayır:

*Çəmənlər, baxçalar, bağlar sararsa,
Fəzalar dönərək, sular qararsa
Hər şeyi bir ölüm qorxusu sarsa,
Əyilməz bir daha... bir həvəs məni...
("Unut")*

Lirik “Mən”in şübhələri, gümanları onu haldan-hala salır, “könlünün əşi” bildiyi gözəl ona gah həqiqət, gah da xülya kimi görünür. Hətta, lirik “Mən” ölümle yuxu arasında çırpınıqda qalır:

*Əmərdim hüsündən min incə duyğu,
Sardımı çöhrəni xəzan soyuğu?
Əlvida, əlvida daldığım uyğu
İnanmam ölümümü, rəyamı yoxsa? ("Çiçək")*

S.Vurğunun dekadent şeirləri davamlı olmayıb. H.Caviddən fərqli olaraq o, Lui Araqon, Anri Barbüs, İohan Bexer, Nazim Hikmət, Pablo Neruda kimi sosializm realizmi cəbhəsinə keçib. S.Vurğunun sosialist realizmi poeziyasına keçidində xüsusi, bir ara mərhələ də var (1931-1938-ci illər) ki, bunu avanqardizmin təsiri kimi qeydə almaq olar. Çünki avanqard şeir yeni həyata, inqilabi pafosa subyektiv çağırışla səciyyəvi olub sosialist quruculuğu həyatının ritmini emfatik vurğularla, xitab və nidalarla, ildırım şaxəli sərbəst misralarla ifadə edib. Xalq düşasından qidalanan qüdrətli ruhlar heç zaman tükənmirlər, ölmürlər. Səməd Vurğunun poeziya ruhu həmişə müasirimiz, əbədi tariximizin yol daşıdır.

S.Vurğun da V.Mayakovski, V.Meyerxold, S.Prokofyev kimi fərdiyyətçi çağırışlardan, estetik subyektivizmdən uzaqlaşmış, 1930-cu illərin ikinci yarısında P.Pikasso, P.Neruda kimi avanqardizmdən sovuşaraq sosializm realizmi yaradıcılıq yoluna qədəm qoyub...

Səməd Vurğun poeziyasının ənənə, bədii metod və ədəbi-fəlsəfi qaynaqlarına dair

(1920 - 1930-cu illər)

nından daha çox qidalanıb. Elə buradan belə bir sual da alınır: XX əsr poeziyasına problemli, metodoloji yanaşmada hansı meyar: realizm, yoxsa romantizm üstün keyfiyyətə çevrilməlidir? XX əsr faktoloji olaraq realizm əsri olub - sənətin, ədəbiyyatın əsasında sənət həyat üçündür prinsipi dayanıb. Bu dövrün poeziyası da təbiidir ki, realizm poeziyasıdır. O, romantik keyfiyyətdən sərf-nəzərdirmi, deməli ki, yox! Bunu qabarıtmağa, məsələ, Ə.Cavad, C.Cabbarlı, M.Müşfiq, S.Vurğunun romantizm müstəvisinə keçirib təqdim etməyə ehtiyac varmı? Qarışdırmaq: M.Hadi, H.Cavid daha çox bəşəri poeziyanın stixiyası ilə, İ.Şinasi, T.Fikrət, N.Kamal, R.Tofiq, Ə.Hamid, bir sözlə, Türkiyə, Avropa (xüsusilə, Fransa) romantik məktəblərinin öyrənciləri ilə (Höte, Bayron, Şiller və s.) bağlı olub, möhkəm ədəbi bünövrə üzərində gəlib, təhsili və bədii-fəlsəfi görüşləri etibarilə fərqlənib. A.Şaiq, A.Səhhət və S.Səlməsinə də bu cür düşünmək olar. Ə.Cavad, C.Cabbarlı, M.Müşfiq və S.Vurğun isə təhsil tipi, sənət prinsipləri, bədii metodlar etibarilə daha çox milli məkan mənsubiyyətinə, realizm ənənələrinə bağlı olub. Onlar milli gerçəkliyin və milli mənəviyyətin ədəbi simalarıdır. Lakin bu da inkar olunmazdır ki, A.Şaiq, A.Səhhət, Ə.Cavad, M.Müşfiq, S.Vurğun Avropa romantik şeirinin təsiri ilə təmaslı olduğundan, onlardan daha çox tərcümələr etdiyindən şeirlərində romantik keyfiyyət daha qabarıq görünüb. Əslində onlar sovet quruculuğu platformasında dayanıb yazdıqlarından, yaradıcılıqları güclü romantikəli realizm xüsusiyyətlərinə malik olub.Belə düşündükdə, fikrimizcə, Səməd Vurğun yaradıcılığını Ə.Cavad, C.Cabbarlı və M.Müşfiq kimi daha çox romantikəli realist sənətkar kimi hüdüdləndirmək olar.

S.Vurğun 1930-cu illərə qədərki fərdiyyətçi (dekadent) şeirlərini

Ə.Hüseynzadə, H.Cavid, A.Şaiq, A.Səhhət, Ə.Cavad; habelə, M.Müşfiq, S.Vurğun, S.Rüstəm kimi 1920-30-cu illərin ilk kitab müəlliflərinin yaradıcılığında bu təsir aşkar duyulurdu. Həmin illərdə burjua cərəyanları hesab edilən fəlsəfi-ədəbi tendensiyalar bədii fikir və düşüncə dövryyəsinə daxil olurdu. Nə qədər ki, klassik irs inkar edilirdi, ona nihilist münasibət bildirilirdi, o qədər ədəbi cərəyanlar “işlək” olaraq qalırdı.

S.Vurğun “Sovet poeziyası haqqında” məqaləsində etiraf edirdi ki, A.Blok, V.Bryusov, S.Yesenin kimi şairlərin simvolizmdən və dekadentizmdən uzaqlaşmalarına Oktyabr inqilabı səbəb olub. Şair onu da etiraf edirdi ki, “Oktyabr inqilabı bizim bir sıra qardaş respublikaların poeziyasının, məsələ, gürcü və Azərbaycan poeziyasının dekadent təsirindən azad olmasına kömək etdi”.

Əli Nazim yazırdı ki, “kapitalizm dünyasının iqtisadi və sinfi ziddiyyətləri, xüsusiyyətləri və bu xüsusiyyətlərə uyğun bir ümumi üslubu vardı. Lakin bütün bu üslublarda Avropa texnikasının çox böyük bir təsiri olduğundan kapitalizm cəmiyyətinin ən irəli, hakim üslubu konstruktiv realizm, konstruktivizm, ekspressionizm daha doğrusu, bunların sintezindən ibarətdir” Tənqidçi rus ədəbiyyatındakı cərəyanlar və məktəblərin adlarını da nişan verirdi. Bunlar simvolizm, akmeizm, futurizm, imajinizm, ekspressionizm, formalizm, klassisizm, emosionalizm, kubizm, konstruktivizm idi.

Səməd Vurğun avanqard şeirlərini yazanda futurizmin təsirindən kənardə deyildi. O, fərdiyyətçilikdən uzaqlaşmış, yeni həyata yaxınlaşarkən xitablardan, söz və cümlələrdən (əmr və nida sözləri, sual cümlələri və sual əvəzlilikləri, onların fonetik, leksik və qrammatik xüsusiyyətlərindən) istifadə edirdi, əsasən, mənə və məzmunundan, emfatik vurğulardan, publisistik parçalardan, zahiri

*İnanmayan, inanmasın.
("Şairin andı")*

“Fanar” şeirindən:

*Dərin
denizlərin
arxasını göstərən
bir fanar,
yanar,
yanar,
yanar...*

S.Vurğunun dekadent və sürreal şeirləri onun 7 cildlik seçilmiş əsərlərinin I cildində verilib. Şair 1920-ci illərin şeirlərində H.Cavid, M.Hadi, T.Fikrət, N.Kamal, Ə.Hamid kimi mənəvi axtarış sarsıntıları keçirib, şübhə və gümanlarda bulunub, bayronsayağı ruhla yaşayıb. Həsbi-halını daha çox əruzda diləndirən şair “nədir” sualı ilə üz-üzə qalıb, əsasən, H.Cavidin Allah, həqiqət axtarışlarını davam etdirib. Şübhə və inam - skeptik fikir və düşüncə onun lirik “Mən”inə hakim kəsilib:

*...Dəryalara, səhralara min cilvə sərəsər
Ərz etmədə, bilməm nə zamandan bəri aləm
Göylər deyə, göylər deyə çalxandı dəmadəm.
Çalxandı nəhayətsiz olan boşluğa əfkar,
Ən sonra təbiətdəki hikmətlərə naçar
Məruz olaraq enməyə məcbur ilə döndü,
Min dürlü ziya parladı, min ah ilə söndü.*

Şair 1924-1932-ci illər şeirlərinin bayronizm, dekadent, sürreal əhval-ruhiyyəsinə görə ifrat fərdiyyətçidir. Və belə poetik müəyyənlik dekadent şeirə tamamilə uyğundur. Onun “Şikəstəyə məktub”, “Sızıltılarım”, “Ondan da gözəldir”, “Şəki maralı”, “Əgər səndən döner isəm, nəsimim ahu-zar olsun”, “D. Əbədlilik pənahgahıma - M.”, “Məni”, “El ayrılığı”, “Qadın”, “Bir qəlb ki, çalxanar, hər zaman coşar” (Ad şərtidir. İlk misrası ilə göstərilir. Red.-Ə.Ə.), “Çəkil”, “Onu görürkən”, “İllər, qərinələr keçirsə aləm”, “Unut”, “Ana”, “Çiçək”,